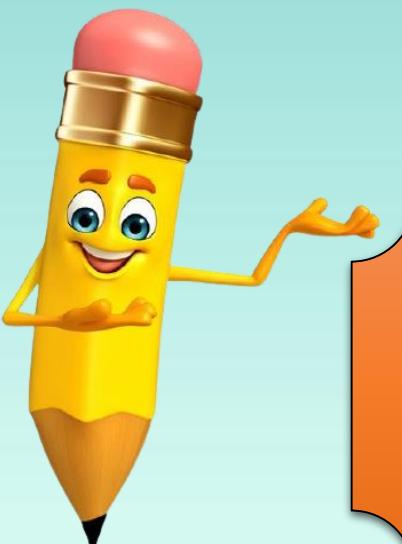
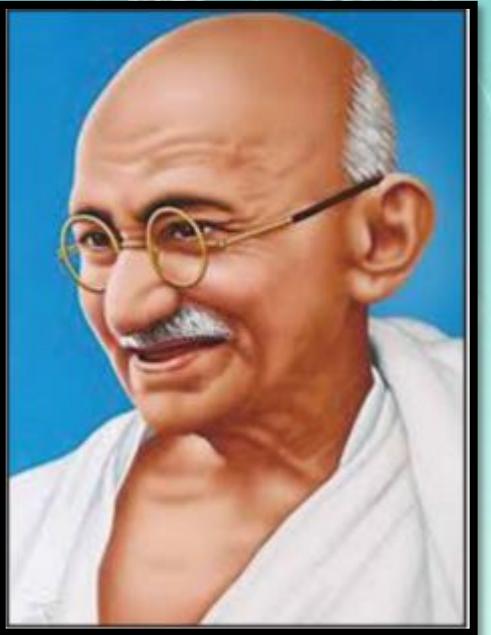

ધોરણ - ૮

સામાજિક વિજ્ઞાન

પાઠ - ૫

સ્વાતંત્ર્ય-ચળવળો

(ઈ.સ. 1870 થી ઈ.સ. 1947)

સ્વાધ્યાય

પ્રશ્ન : 1 ખાલી જગ્યા પૂરો :

- (1) બારડોલી સત્યાગ્રહ બાદ વલ્લભભાઈ પટેલ સરદાર તરીકે ઓળખાયા.
- (2) ગાંધીજીએ 'કુંગળી ચોર'નું બિકુદ મોહનલાલ પંડ્યાને આપ્યું.
- (3) 'ચલો દિલ્લી' સૂત્ર સુલાષચંદ્ર બોરે એ આપ્યું.

પ્રશ્ન : 2 નીચેના પ્રશ્નોના જવાબ એક-બે વાક્યમાં લખો :

(1) મવાળવાઈ નેતાઓમાં કયા-કયા નેતાઓનો સમાવેશ થતો હતો ?

➤ હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના મવાળવાઈ નેતાઓમાં સુરેન્દ્રનાથ
બેનરાજી, ગોપાલકૃષ્ણ ગોખલે, ફિરોજશાહ મહેતા, વ્યોમેશચંદ્ર
બેનરાજી, દાદાલાઈ નવરોજી, બદરુદ્દીન તૈયબજી, કે. ટી. તેલંગ,
દિનશા વાચ્છા વગેરે નેતાઓનો સમાવેશ થતો હતો.

(2) ગાંધીજીએ રોલેટ એક્ટને 'કાળો કાયદો' શા માટે કહ્યો ?

►રોલેટ એક્ટ મુજબ કોઈ પણ શંકાસ્પદ વ્યક્તિની ધરપકડ કરી શકતી તેમજ તેના પર મુકદમો ચલાવ્યા વિના દિવસો સુધી તને જેલમાં પૂરી શકતી આશી, ગાંધીજીએ રોલેટ એક્ટને 'કાળો કાયદો' કહ્યો.

(3) ભારતના લોકોએ શા માટે 'સાયમન કમિશન'નો બહિજાર કર્યો ?

➤ સાત સભ્યોના બનેલા સાયમન કમિશનના બધા ૪ સભ્યો અંગેજો હતા. તેમાં એક પણ ભારતીયને સ્થાન આપવામાં આવ્યું ન હોવાથી ભારતના લોકોએ 'સાયમન કમિશન'નો બહિજાર કર્યો.

(4) ગાંધીજીએ 'અસહકાર આંદોલન' શા માટે મોકુઝ રાખ્યું ?

➤ ઉત્તર પ્રદેશમાં ગોરખપુર નજીક ચોરીચૌરા ગામમાં પોલીસ ગોળીબારથી રોષે ભરાવેલા ગામલોકોએ પોલીસ સ્ટેશન પર હુમલો કરી પોલીસ સ્ટેશનને આગ ચાંપી, જેમાં 22 જેટલા પોલીસો મૃત્યુ પામ્યા. ગાંધીજી અહિંસક સત્યાગ્રહમાં માનતા હતા. આ હિંસક સમાચાર સાંલળીને દુઃખી થવેલા ગાંધીજીએ આંદોલન મોકુઝ રાખવાની જહેરાત કરી.

પ્રશ્ન : ૩ નીચેના પ્રશ્નોનાં મુદ્દાસર ઉત્તર લખો :

(1) ભારતમાં રાજ્યવાદના ઉદ્ભવ અને વિકાસ માટે કયાં-કયાં પરિબળો જવાબદાર હતાં ?

- ભારતમાં રાજ્યવાદના ઉદ્ભવ અને વિકાસ માટે જવાબદાર પરિબળો નીચે પ્રમાણે હતાં :
  - (1) સમાન અંગ્રેજી શાસન : 19મી સદીના મધ્ય ભાગ સુધીમાં સમગ્ર ભારતમાં એકહશ્યુ બ્રિટિશ સત્તા સ્થપાઈ. પરિણામે દેશમાં એક જ પ્રકારનો વહીવટ અને એક જ પ્રકારના કાયદા અમલમાં આવ્યા. આમ, સમાન અંગ્રેજી શાસનથી ભારતના લોકોમાં એકતા આવી અને તેમનામાં રાજ્યીય એકતાની ભાવના જન્મી.

(2) આર્થિક શોષણા : અંગ્રેજ સરકારની શોષણાયુક્ત આર્થિક નીતિને પરિણામે ઘેડૂતો પાયમાલ થયા તેમજ ઉદ્યોગ-ધંધા પડી. ભાંગતાં કારીગરો બેરોજગાર બન્યા. આમ, આર્થિક શોષણા અને અન્યાયની ભાવનાથી ઘેડૂતો, મજૂરો અને કારીગરોમાં રાષ્ટ્રીય જગૃતિ આવી.

(3) અંગ્રેજુ કેળવણી : અંગ્રેજુ કેળવણીના પરિપાકરૂપે ભારતમાં બુદ્ધિવાદીઓનો નાનો પણ શક્તિશાળી વર્ગ ઉલ્લો થયો. બ્રિટનથી વધુ અભ્યાસ કરીને ભારત પરત આવેલી એ રિક્ષિત વ્યક્તિઓમાં સ્વશાસન અને સ્વાતંત્ર્યની ભાવના જાગી. દેશમાં રાષ્ટ્રીય કક્ષાના શ્રેષ્ઠ વિચારકો અને નેતાઓનો એક વર્ગ ઉલ્લો થયો. એ વર્ગમાં રાષ્ટ્રીય ભાવનાનો વિકાસ થયો.

(4) સાહિત્યનો વિકાસ : 19મી સદીમાં ભારતમાં અંગ્રેજુ ઉપરાંત હિન્ડી, ગુજરાતી, મરાઠી, પંજાબી, બંગાળી, ઊર્દુ વગેરે પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં વિપુલ સાહિત્ય રચાયું. એ સાહિત્યમાં રાષ્ટ્રવાદ, પોરાણિક ગૌરવ અને કૈચારિક જગરણને લગતા વિચારોએ રાષ્ટ્રીય ભાવના વિકસાવવામાં મહત્ત્વનો ફાળો આપ્યો.

(5) વર્તમાનપત્રોનો ફાળો : મુંબઈ, કોલકાતા અને મદ્રાસ-(ચેન્નાઈ)થી પ્રસિદ્ધ થતાં રાષ્ટ્રીય વર્તમાનપત્રોએ દેશમાં રાષ્ટ્રીય જાગૃતિ ફેલાવી અને રાષ્ટ્રીય ભાવનાને ઉત્તેજન આપ્યું.

(6) ભારતનો ભવ્ય વારસો : અંગ્રેજ શાસન દરમિયાન ભારતમાં
પુરાતત્ત્વીય સંશોધનો થયાં. ભારતના પ્રાચીન શ્રેષ્ઠ ગ્રંથોનો વિદેશી
ભાષાઓમાં અનુવાદ થયો. આમ, ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતના
અવશેષોએ અને ગ્રંથોએ ભારતીયોને તેમના ભવ્ય અને ગૌરવશીલ
વારસાનો પરિચય કરાવ્યો. આટલો ભવ્ય ભૂતકાળ ધરાવતી પ્રજા
ગુલામ કઇ રીતે રહી શકે ? તે પ્રશ્ન લોકોમાં રાષ્ટ્રીય ચેતના જાગ્રત
કરી.

(7) વાહનવ્યવહાર અને સંદેશાવ્યવહારનાં સાધનો : 19મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં ભારતમાં રેલવે, ટાર, ટપાલ વગેરે ઝડપી વાહનો અને સાધનોને કારણે એક પ્રદેશના લોકો બીજા પ્રદેશના લોકો સાથે સંપર્કમાં આવ્યા. પરિણામે લોકોમાં રાષ્ટ્રીય એકતાના વિચારોને સમર્થન મળ્યું.

(8) રાષ્ટ્રીય એકતાને ઉત્તેજન આપનાર કેટલાક પ્રસંગો : (1) ભારતની સનદી નોકરીઓમાં ભારતીયો સાથે કરવામાં આવતો અન્યાય, (2) ગવર્નર જનરલ લોડ લિટનનો પ્રેસ સ્વાતંત્ર્ય પર કાપ મૂકતો વર્નાક્યુલર પ્રેસ એક્ટ, (3) હશિયારબંધી ધારો અને (4) ગવર્નર જનરલ લોડ રિપને રજૂ કરેલ ઇલ્બર્ટ બિલ. આ બિલની જોગવાઈ મુજબ ભારતીય ન્યાયાધીશ અંગ્રેજ વ્યક્તિનો કેસ ચલાવી શકે. અંગ્રેજોએ એ બિલનો બારે વિરોધ કર્યો. પરિણામે અંગ્રેજ સરકારે ઇલ્બર્ટ બિલ પાછું ઘેંચી લીધું.

(2) ભારતમાં થયેલ કાંતિકારી પ્રવૃત્તિઓનો ટ્રેકમાં પરિચય આપો.

- (1) મહારાષ્ટ્રના વાસુદેવ બળવંત ફડકે ભારતમાં કાંતિકારી પ્રવૃત્તિના પ્રથમ પ્રણેતા હતા. તેમણે પછાત જાતિઓને સંગઠિત કરી લડાયક તાલીમ આપી હતી.
- (2) મુખ્ય પ્લેગ કમિશનર રેન્ડની હત્યા કરવાના આરોપસર દામોદર ચાફેકર અને બાલકૃષ્ણા ચાફેકર નામના બે ભાઈઓને પકડવામાં આવ્યા અને તેમને કાંસી આપવામાં આવી.

(3) ઈ. સ. 1900માં વિનાયક દામોદર સાવરકરે 'મિત્રમેલા' નામની કાંતિકારી સંસ્થા સ્થાપી હતી, જે પછીથી 'અભિનવ ભારત'ના નામે જાણીતી બની. '1857 : પ્રથમ સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામ' નામનું તેમનું પુસ્તક પ્રકાશિત થાય એ પહેલાં પ્રતિબંધિત થનારું વિશ્વનું પહેલું પુસ્તક હતું. તેમણે લંડનમાં કાંતિકારી પ્રવૃત્તિ ચલાવી. એ સમયે અંગ્રેજ સરકારે તેમની ધરપકડ કરી. જન્મટીપની સજા હેઠળ તેમને અંદમાનની જેલમાં મોકલ્યા. અહીં તેમની તબિયત બગડતાં ભારતમાં નજરકેદ હેઠળ રખાયા.

(4) કોલકાતામાં સ્થપાયેલી 'અનુશીલન સમિતિ'ના બારીન્દ્ર ધોષ તેના મુખ્ય નેતા બન્યા. આ સંસ્થાએ કાંતિકારી સાહિત્ય, બોમ્બ બનાવવાની અને શસ્ત્રો ચલાવવાની તાલીમ વગેરે દ્વારા કાંતિકારી પ્રવૃત્તિ ચલાવી.

(5) બંગાળમાં ખુદીરામ બોડ અને પ્રકુલ્પ ચાકી નામના કાંતિવીરોએ ન્યાયાધીશ કિઝસફર્ડની હત્યા કરવા માટે તેની બગ્ગી પર બોખ્ખ ફેંક્યો પરંતુ કમનસીબે તે કેનેડી નામના અંગ્રેજની બગ્ગી હતી. તેમાં તેની પત્ની અને પુત્રી બેઠેલાં હતાં. બોખ્ખથી બંનેનું અવસાન થયું. પોલીસ પકડે તે પહેલાં પ્રકુલ્પ ચાકીએ પોતાને ગોળી મારી બલિદાન આપ્યું. ખુદીરામ બોડની ધરપકડ કરી તેને ફાંસી આપવામાં આવી.

(6) અશફાક ઉલ્લાખાં અને રામપ્રસાદ બિસ્મિલ હિંદુ-મુસ્લિમ એકતાનું ઉદાહરણ પૂરું પાડ્યું. તેમણે કાકોરી ટ્રેનમાં અંગ્રેજ તિજોરી લૂંટી હતી. આ લૂંટની યોજનામાં અશફાક ઉલ્લાખા, રામપ્રસાદ બિસ્મિલ, રોશનસિંહ અને રાજેન્ડ્રપ્રસાદ પકડાઈ જતાં તેમને ફાંસી આપવામાં આવી.

- (7) દુર્ગાભાઈએ મહિલાઓને કંતિકારી પ્રવૃત્તિઓમાં સક્રિય બનાવી હતી. પોસ્ટરો ચોટાડવાં, પત્રિકાઓ વહેંચવી, નાણાં એકઠાં કરવાં, બંધુકો ચલાવવી વગેરે કંતિકારી પ્રવૃત્તિઓ તેઓ કરતાં હતાં.
- (8) ચંદ્રશેખર આઝાદ બાળપણથી જ કંતિકારી પ્રવૃત્તિઓમાં સક્રિય બન્યા હતા. કાકોરી લૂંટની યોજનામાં તેમણે ભાગ લીધો હતો. પોલીસ તેમને શોધતી હતી. તેમણે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે હું જીવતે જીવ અંગ્રેજ સરકારના હાથમાં પકડાઈશ નહિ. ઈ. સ. 1931માં અલાહાબાદના આફેડ બાગમાં અંગ્રેજ પોલીસ સાથેના સંઘર્ષમાં ચંદ્રશેખરે પોતાની જ પિસ્તોલથી શહીદી વહોરી લીધી.

(3) દાંડીકૂચ વિશે ટ્રેક નોંધ લખો.

- ઈ. સ. 1930માં ગાંધીજીએ જહેર કર્યું હતું કે, મીઠાના અન્યાયી કાયદાનો ભંગ કરવા યાત્રા કાઢશે.
- અંગ્રેજ સરકારે મીઠા પર નાખેલો કર સૌથી વધુ અન્યાયી હતો. એ સમયે મીઠાના ઉત્પાદન અને વેચાણ પર અંગ્રેજ સરકારનો એકાધિકાર હતો. ગાંધીજી અને અન્ય રાષ્ટ્રીય નેતાઓ માનતા હતા કે મીઠા પર વેરો નાખવો પાપ છે, કારણ કે મીઠાની પાયાની જરૂરિયાત છે.

➢ ગાંધીજીએ અમદાવાદના સાબરમતી આશ્રમમાંથી 12 માર્ચ, 1930ના રોજ પોતાના 78 સત્યાગ્રહીઓ સાથે નવસારી જિલ્લાના દાંડી બંદરના દરિયાકિનારા સુધી 370 કિલોમીટરની પદ્યાત્રા યોજુ. તેમની એ ઐતિહાસિક યાત્રી 'દાંડીકૂચ'ના નામે પ્રસિદ્ધ છે. દાંડીકૂચના માર્ગમાં આવતાં અસલાલી, બારેજા, નડીયાદ, આણંદ, રાસ, જંબુસર, સુરત, નવસારી વગેરે ગામો-શહેરોમાં સભાઓ ભરી ગાંધીજી અને તેમના સાથીઓ 5 એપ્રિલ, 1930ના રોજ દાંડી પહોંચ્યા. 6 એપ્રિલ, 1930ના રોજ સવારે ગાંધીજીએ દાંડીના દરિયાકિનારે અગરમાંથી મૂઠી મીઠું લઈ, મીઠાના કાયદાનો ભંગ કર્યો.

➢ એ સાથે જ તેમણે સવિનય કાનૂન ભંગની લડત શરૂ કરી. એ લડતમાં સ્વદેશી, વિદેશી કાપડનો બહિજાર, મહેસૂલ સહિતના કરવેરા ન ભરવા, દારુબંધી, દારુના પીઠા પર પિકેટિંગ, અસ્પૃશ્યતા નિવારણ, હિંદુ-મુસ્લિમ એકતા વગેરે રચનાત્મક કાર્યક્રમો રાખવામાં આવ્યા હતા. લડતમાં ઘેરૂનો, આદિવાસીઓ, સ્ત્રીઓ વગેરેએ મોટી સંખ્યામાં ભાગ લીધો હતો. સરહદ પ્રાંતના વિસ્તારમાં 'સરહદના ગાંધી'ના નામે જાણીતા બનેલ ખાન અબુલ ગફારખાનના નેતૃત્વ નીચે 'ના કર'ની અહિંસક લડત લડવામાં આવી હતી. અંગ્રેજ સરકારે હજારો સત્યાગ્રહીઓની ધરપકડ કરી લડતને દબાવવા પ્રયત્ન કર્યો.

➤ ગાંધીજીની દાંડીકુચથી ગુજરાતની અને ભારતની પ્રજામાં
અભૂતપૂર્વ જાગૃતિ અને એકતા પ્રગટ્યાં. સમગ્ર દેશમાં
મીઠાના કાયદાનો ભંગ કરવાના સત્યાગ્રહે શરૂ થયા.

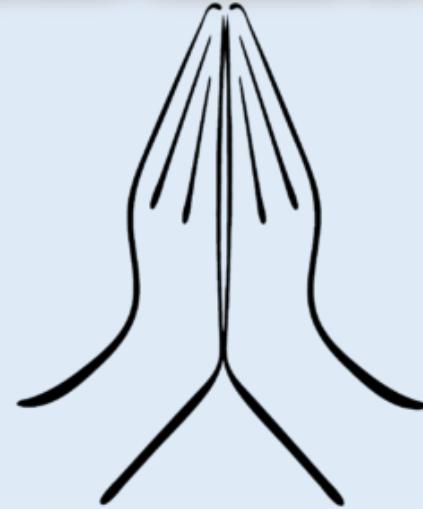
(4) 'હિંદ છોડો' આંદોલન વિશે માહિતી આપો.

- બ્રિટિશ સરકારે હિંદના નેતાઓને મનાવી લેવી ઈ. સ. 1945માં 'કિલ્સ મિશન'ને ભારત મોકલ્યું. કિલ્સ મિશનની દરખાસ્તો ભારતના લોકોની સ્વતંત્રતાની માંગ સંતોષી શકી નહિ. કિસ નિષ્ણળ ગયું. ભારતની પ્રજામાં અંગ્રેજ સરકાર પ્રત્યે અસંતોષ વધતો ગયો. ગાંધીજીએ પ્રજાની હતાશા ફૂર્ણ કરી તેમને આખરી લડત માટે તૈયાર કરી.
- મુંબઈમાં મળેલી કોંગ્રેસ મહાસમિતિની બેઠકમાં ગાંધીજીના નેતૃત્વમાં 8 ઓગસ્ટ, 1942 ની રાત્રે અંગ્રેજોને ભારત છોડી જવા 'હિંદ છોડો'નો ઐતિહાસિક ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો.

► ગાંધીજીએ જહેરા કર્યું કે, 'આજાઈ માટે મારી આ અંતિમ લડત છે.' "આજે છુપાઈને કશું કરવું નથી.' 'કરેંગે યા મરેંગે', આ સભામાં જ ગાંધીજીએ અંગ્રેજ સરકારને 'હિંદ છોડો'નો આદેશ આપ્યો. હિંદ છોડોના ઠરાવના બીજા દિવસે વહેલી સવારે અંગ્રેજ સરકારે ગાંધીજી, વલ્લભભાઈ પટેલ, જવાહરલાલ નેહરુ, મૌલાના આઝાદ ઉપરાંત દેશના અગ્રગણ્ય નેતાઓની ધરપકડ કરી, તેમને જેલમાં પૂર્યા. પરિણામે ભારતનાં શહેરો અને ગામડાંઓમાં હડતાલો પડી. દેશભરમાં ઘેરૂનો, મજૂરો, વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, વેપારીઓ, મહિલાઓ વગેરેએ હિંદ છોડોની લડતમાં સંકિય ભાગ લીધો. દેશભરમાં લોકોએ રેલવે સ્ટેશનો, પોલીસ સ્ટેશનો, પોસ્ટ ઓફિસો, સરકારી મકાનો વગેરેને ભારે નુકસાન પહોંચાડ્યું.

- સમગ્ર ભારતમાં મિલકતોને લુંટવાના અને આગ લગાડવાના બનાવો મોટી સંખ્યામાં બન્યા. લડતને વ્યાપક બનાવવા દેશના ધણા વિસ્તારોમાં લોકોએ પોતાની રાષ્ટ્રીય સરકારોની રચના કરી.
- અંગ્રેજ સરકારે 'હિંદ છોડો' આંદોલનને દબાવી દેવા દમનકારી પગલાં ભર્યા. ઈ. સ. 1943ના અંત સુધીમાં અંગ્રેજ સરકારે મોટી સંખ્યામાં સ્વાતંત્ર્યસેનાનીઓની ધરપકડ કરી, તેમને જેલમાં પૂર્યા. આ આંદોલનમાં ધણા લોકો મૃત્યુ પામ્યા તેમજ અનેક લોકો ગોળીબારમાં ધવાયા. આમ છતાં, અંગ્રેજ સરકાર આ આંદોલનને સંપૂર્ણપણે દબાવી શકી નહિ. આથી અંગ્રેજ સરકારને ખાતરી થઈ ગઈ કે હવે ભારતને વધુ સમય સુધી પરાધીન રાખવાનું શક્ય નથી.

THANKS

FOR WATCHING